

Teorie církve

Jiří Bochez

Theory of Church The article aims to introduce a theory of church as it has evolved in the past two decades mainly in German speaking countries and thus to enable a deeper reflection of contemporary issues discussed in the Czech churches. They are becoming more and more independent of the Czech state and are facing the necessity of rediscovering their identities and missions as well as are forced to rationalize their resources in order to survive. Theory of church is a contemporary scientific discipline that tries to incorporate insights of sociology and economy into the field of practical theology and to reinforce the cooperation between the church leadership on the one side and the academic research on the other.

Cílem článku je představit teorii církve, kterou v posledních dvou desetiletích rozvíjejí vybraní němečtí či švýcarští teologové Ralph Kunz,¹ Reiner Preul,² Jan Hermelink,³ Eberhard Hauschildt s Utou Pohl-Patalong⁴ a Michael Herbst.⁵ Teorie církve je rozvíjena především v německy mluvící oblasti jako nová teologická, avšak mezioborová disciplína. Hlavní zájem patří církvi v její empirické danosti (počet členů, věkové složení, geografické rozšíření, apod.) a zároveň reflexi současného stavu společnosti a církve. Díky svému zaměření na současnost používají výše zmínění teologové také jiné než tradiční metody při zkoumání církve; např. hermeneutickou práci s textem doplňují o poznatky z jiných společenských oborů: sociologie, ekonomiky, managementu a integrují jejich přínosy do teologie. Teologové a teoložky zabývající se teorií církve jsou také zapojeni do dění v církvi a snaží se hledat řešení současné krize církve, což vyžaduje zvláštní metodické zdůvodnění. V posledních deseti letech

-
- 1 Ralph Kunz, *Theorie des Gemeindeaufbaus. Ekklesiologische, soziologische und frömmigkeitstheoretische Aspekte*, Zürich: Theologischer Verlag, 1997.
 - 2 Reiner Preul, *Kirchentheorie. Wesen, Gestalt und Funktionen der evangelischen Kirche*, Berlin: De Gruyter, 1997.
 - 3 Jan Hermelink, *Kirchliche Organisation und das Jenseits des Glaubens. Eine praktisch-theologische Theorie der evangelischen Kirche*, Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2011.
 - 4 Eberhard Hauschildt – Uta Pohl-Patalong, *Kirche*, (Lehrbuch Praktische Theologie 4), Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2013.
 - 5 Michael Herbst, *Aufbruch im Umbruch. Beiträge zu aktuellen Fragen der Kirchentheorie*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2018.

se také objevují studie, jejichž autoři reflektují poslední vývoj v sociologii náboženství (např. knihu od Niklase Luhmanna *Religion der Gesellschaft* z roku 2000).⁶

Samotný článek je založen na literární rešerši. V první části článku popíši stručně motivaci vzniku teorie církve. V druhém oddílu představím koncept „komunikace evangelia“, který s teorií církve souvisí. Ve třetí části narýsuji hlavní směry teorie církve. V závěru téma shrnu a naznačím aplikace.

Kontext současné situace

Tradiční církve v současné době hledají způsoby, jak zastavit klesání počtu členů církve a případně se ptají, jak se vyrovnat se svou ekonomickou situací. Poprvé v historii jejich představitelé vytvářejí strategické a rozvojové plány; teologové spolupracují na formulování vize církve. Současně jsou v teologické oblasti opět hledány otázky, na něž má dát náboženství odpovědi, jak to vyžadoval Tillich svou metodou korelace.⁷

Z teologického hlediska navazuje teorie církve na oblast praktické teologie, která již několik desetiletí prosazuje nový přístup k zprostředkování evangelia, který charakterizuje pojem „komunikace evangelia“.⁸ Nový je přístup vedoucí z tradičního rámce od modelu „chození do kostela“ směrem k modelu „jdeme za vámi“.⁹ Lze říct, že dochází k posunu od jednosměrného zvěstování k dialogu; k jednotlivcům v jejich specifických situacích, od věroučně formulované ekleziologie k teorii církve. Berou kazatelé jednosměrnou komunikaci skrze kázání vážně reálnou náboženskou situací lidí v moderní společnosti? Proces komunikace evangelia je specifikován jako „dění sdělování a participace“.¹⁰ Tvoření nového obsahu teorie církve umožňuje více svobody, rubem je však částečná ztráta formy a tradičního rámce daného ekleziologií.

S probíhajícím přechodem od ekleziologie k teorii církve také souvisí posun ve slovníku. Používaná slova odkazují na koncepty a ty zase na praktic-

6 Česky: Niklas Luhmann, *Náboženství společnosti*, Praha: Karolinum, 2015. Kniha tematicky navazuje na knihu téhož autora *Funktion der Religion* vydanou již v roce 1977.

7 Paul Tillich, *Systematic Theology*, Chicago: The University of Chicago Press, 1951, 59n.

8 Tabita Landová, Komunikace evangelia jako nové paradigma praktické teologie, *Teologická reflexe* 23 (2017/1), 68–82.

9 Herbst, *Aufbruch im Umbruch*, 158.

10 Landová, Komunikace evangelia, 78.

kou činnost. Např. namísto „různé formy zbožnosti“ se používá „různé formy spirituality“, namísto „touha po spáse na onom světě“ se používá „realizace víze na tomto světě“, namísto „instituce církve“ (jedné, svaté, apoštolské) se používá „diferencovaná organizace“ (demokratická, pluralitní, flexibilní).

Teoretici církve nepracují izolovaně, nýbrž v konkrétním společenském prostředí a historické atmosféře, zohledňují mnohé aspekty naší sociálně diferencované společnosti. Uvedme si příklad ze sociologie, budeme-li hovořit o skupině, hnutí či organizaci, co se jimi rozumí.

Sociální skupina je tvořena dvěma nebo více osobami, které jsou delší čas v pravidelném kontaktu, sledují stejné cíle a vnímají vzájemnou závislost. Skupina vzniká většinou z důvodu nutnosti řešit problém, jehož tematizace odstartuje komunikaci a formování skupiny. Ve skupině se vyvíjí společné normy a kolektivní představy, ale také rozdělení rolí, které se vzájemně doplňují a podmiňují. Skupina se skládá z částí, které mají strukturální či funkční význam, což je odděluje od samotných jedinců i od náhodného shromáždění osob. Členy skupiny spojuje vzájemná komunikace, vzájemná očekávání a společně vykonávaná činnost. Členové mezi sebou mají emocionální vazby. Jsou na sobě vzájemně závislí a mají jistou identitu se skupinou; sami se považují za skupinu.

Hnutí vzniká spojením více skupin, rozumí se jím v sociálních vědách kolektivní aktér nebo sociální systém, který má nejrůznější organizační formy, a s nejrůznějšími mobilizačními a vyjednávacími strategiemi se pokouší urychlit, zpomalit nebo zvrátit společenské změny. Hnutí mohou být rozlišována podle svého organizačního stupně, své velikosti a zvolené strategie. Sociální hnutí je typicky nejdříve otevřené a neformální. Z důvodu větší efektivity začíná postupně vytvářet struktury (pracovní komise, iniciativy, spolky). Hnutí řídí lídr s neformální (ale za to většinou silnou charismatickou) autoritou.

Organizace tvoří již formální skupinu lidí se společnými cíli; jako organizace se také označuje vlastní činnost (tj. organizování). Organizací existuje více typů podle účelu, ke kterému byly založeny. Organizace k dosažení určitých cílů potřebuje jasnou strukturu a vedení, které komplexní činnosti a úkoly rozděluje do menších celků vyžadujících určitou specializaci. Pomocí takové strukturalizace se zvyšuje efektivita práce. Vedoucí organizace s jasnou hierarchií řídí ostatní členy a je formální autoritou. Musí disponovat lidskými kvalitami, které mu u podřízených zajistí respekt a tzv. přirozenou autoritu, kterou pouze na základě svého postavení nezíská.

Bohaté možnosti využití této klasifikace sociálních útvarů v sociálních vědách (např. při výzkumném projektu), ale i v jiných oborech (marketing, politologie, management), jsou zřejmé. Máme-li povědomí o tom, o jaký sociální útvar se jedná, můžeme naši činnost efektivně usměrnit.

Církev je tradičně vnímána jako instituce. „Obecně je instituce způsob, jakým lidé v dané kultuře dělají určitou věc, zatímco organizace je způsob, jímž přitom koordinují svou činnost.“¹¹ Např. církev jako instituce dává rámec pro určitý způsob realizace náboženských potřeb věřících; organizace tohoto způsobu pak znamená např. stanovení času a formy konání bohoslužeb. V nejširším smyslu je tedy organizace podmnožinou instituce.¹²

Lidem ve společnosti jsou vštěpovány určité institucionální imperativy, které jsou zesilovány nesčetným tlakem rodinné moudrosti, morální výchovy, náboženstvím, médií. Instituce církve představuje ustálené, stereotypizované, rutinní jednání (za náboženství je zodpovědná „církev“), běžné v dané kultuře. Určité jednání či chování je očekáváno ode všech, kteří patří k dané instituci (společenství). Církev musí předvést kvalitu „výrazně překračující průměr toho, co nabídne stát,“¹³ respektive státní instituce. To znamená, že církevní instituce musí něčím táhnout, církev se musí učit učinit se sama zajímavou pro lidi.¹⁴

Komunikace evangelia

U pojmů používaných v rámci teorie církve dochází k určité nejasnosti, neboť pocházejí z jiné oblasti a teoretik církve proto mluví o církvi jako organizaci, o její diferenciaci, segmentaci, o skupinové dynamice, pracuje se sociologickými a ekonomickými daty, aby mohl lépe vytvořit rámec pro strategii rozvoje církve. Teoretik církve si v rámci své relativně nové disciplíny klade otázky ohledně fungování sociálního systému, kterým církev je, a navazuje na zkušenosti z rozvíjení konceptu „komunikace evangelia“, jenž se diskutoval v církevních kruzích několik desítek let.

11 Ivan Mucha, *Sociologie, základní texty*, Praha: Vydavatelství 999, 2007, 113.

12 Podobně je hnutí podmnožinou organizace a skupina je podmnožinou hnutí.

13 Tomáš Halík, Myšlenky k obnově života v církvi v naší zemi, in: *týž, O přítomnou církev a společnost*, Praha: Křesťanská akademie, 1992, 34n.

14 Petr Gallus, *Obcování svatých v 21. století*, in: *Jak se dělá sbor*, Praha: Eman, 2018, 168.

Slova „evangelium“ a „komunikace“ se spolu setkávají od padesátých let 20. století,¹⁵ a to ve smyslu, který jim dal později Ernst Lange. Myšlenka, že klíčová pro sociální systém je komunikace, nepochází však od Langeho, ale sahá již ke konci 40. let k pracím Norberta Wienera (autor pojmu kybernetika). Ten jí přisuzuje úlohu obstarávat rovnováhu systému. Zpětná vazba v rámci kybernetiky je možná díky zaznamenaným datům o fungování systému, na jejichž základě pak tvůrce systému může reagovat. Podobně to platí i u náboženského systému, kde hrají výraznou roli teologové při definování přípustných variant náboženské komunikace. Roli komunikace lze vyjádřit i takto: osud náboženství závisí na tom, jaká je role sémantiky uvnitř systému.¹⁶

Zmiňovaný Ernst Lange našel inspiraci v roce 1954 při své cestě do USA, kde navštěvoval *East Harlem Protestant Parish*, farnost, která byla organizovaná pomocí „sloužících skupin“. Dnešní terminologií řečeno ve svém programu *Bilanz 65*, jakési předchůdkyně teorie církve, uvedl sedm klíčových zásad:

1. Chceme naše bohoslužby odvést pryč od „kultovní oslavy“; chceme živé shromáždění sboru ve smyslu Mt 18,20: „Kde jsou dva nebo tři shromáždění ve jménu mém, tak jsem já uprostřed nich.“
2. Chceme pryč od anonymní „návštěvy kostela“; chceme společný život v přítomnosti Pána.
3. Chceme pryč od bouřlivé agilnosti perfektních sborových programů; chceme otevřít prostor Bohu a bratřím/sestrám.
4. Chceme pryč od zbožnosti almužen; chceme sousedskou službu.
5. Chceme pryč od „misie z kazatelny“; chceme neustálou zodpovědnost za naši víru uprostřed nebezpečí našich všedních dnů.
6. Chceme pryč od „školení ve víře“; chceme vzájemné cvičení ve víře.
7. Chceme pryč od konzumního křesťanství; chceme křesťanské správcovství, které je Bohu k dispozici se vším, co má.

15 Hans-Otto Wölber, *Die Predigt als Kommunikation, Kerygma und Dogma* 4 (1958), 112–128.

16 Tomáš Chudý, *Systémová teorie, náboženství a Niklas Luhmann*, Praha: Karolinum [online], [cit. 9.4.2021], dostupné z: <https://karolinum.cz/data/book/15590/PRILOHA%20Luhmann%20-%20Nabozenstvi%20spolecnosti.pdf>.

Je zřejmé, že jde o rozsah reformy, která je dnes opět aktuální: liturgie, práce pro společenství, diakonie, výchova, vzdělávání stejně jako opětovné nalezení celkového profilu: „mluvíme o komunikaci evangelia“, a ne o „zvěstování“, neboť komunikace probíhá principálně v dialogu. Lange vycházel teologicky z Bonhoefferova konceptu „církve pro druhé“. Výraz „komunikace evangelia“ pochází z ekumenických diskusí; Lange neurčil záměrně žádnou jednoznačnou formu komunikace, a touto obecnou formulací dal možnost přebírat podněty z teorie komunikace a sociálních věd, což také umožnilo další rozvíjení jeho konceptu až do současnosti.¹⁷

Přehled koncepcí teorie církve

Snahy o definování předmětu teorie církve jsou publikovány v monografiích i sbornících, které se tématu věnují. V česky psané literatuře byla zřejmě poprvé teorie církve zmíněna okrajově v roce 2019 díky přeloženému textu německé teoložky Anette Noller, který vyšel v časopisu *Caritas et veritas* vydávaného českobudějovickou katolickou teologickou fakultou.¹⁸

Dahm: funkcionální teorie církve

V současné době rozvíjená teorie církve má svého předchůdce – Dahmovu funkcionální teorii církve.¹⁹ Přišel s ní Karl-Wilhelm Dahm v 70. letech 20. století, který ji spojoval s povoláním faráře a s funkcemi, které vykonává. Dodnes se ptáme, zda má být praktická teologie rozvrhována z hlediska farářského úřadu jako návod k realizaci hlavních činností farářského povolání, nebo má překonat tuto orientaci v širší koncepci jako teorie praxe církve?²⁰

17 Christian Grethlein, *Kirchentheorie: Kommunikation des Evangeliums im Kontext*, Berlin – Boston: De Gruyter, 2018, 165.

18 Anette Noller, Církev v poslání Ježíše Krista: diakonické jednání mezi sborem, společenstvím společensky prospěšnými organizacemi, *Caritas et Veritas* 9 (2019) [online], [cit. 9.4.2021], dostupné z: www.caritasetveritas.cz. Článek je založen na osm let trvající výzkumné činnosti, která zahrnovala dvě sociologická zkoumání. Text z větší části vychází z přednášky s názvem „Komunikovat evangelium na mnoha místech. Teologie, teorie církve a sociologické aspekty současné církevní praxe“, kterou autorka přednesla v Melbourne 2.-4. září 2016. *Caritas et Veritas* je časopis pro reflexi křesťanských souvislostí v sociálních a humanitních oborech.

19 Dieter Becker, *Kirchentheorie*, *Pastoraltheologie* 96 (2007), 274–290.

20 Landová, *Komunikace evangelia*, 72.

V roce 1971 vyšlo Dahmovo dílo „Beruf: Pfarrer“.²¹ Obsahové a kvalitativní určení teorie církve jako „funkcionální teorie církevní praxe“ umožnilo věcně přiměřeně popsat pastorální cíle a popis úkolů stejně jako společenskou funkci církevní praxe. Svou teorii založil Dahm na typech církevního jednání, na církevních funkcích. Úkoly církve realizované faráři a farářkami klade dovnitř společnosti. Tím narušuje tehdy platné chápání církve, která se viděla spíš v opozici vůči společnosti. Teologicko-pastorační úkoly (funkce) spočívají ve zprostředkovávání hodnot a doprovázení životem. Proto Dahm dává důraz na to, aby faráři a farářky dostávali vzdělávání, které bude relevantní pro společnost.²²

Preul: církev jako instituce

Po více než dvaceti letech představil Reiner Preul v roce 1997 první monografii *Kirchentheorie*.²³ Touto knihou začíná aktuální diskuse o teorii církve.²⁴ Preul netrvá na jednoznačném obsahovém a metodickém vymezení teorie církve; umísťuje ji mezi praktickou a systematickou teologii jako jejich spojovací článek. Do teorie církve vřadil i kybernetiku (vedení, řízení sboru) a prvky z teorie systémů. Preul odkazuje na teorii jednání, autopoietickou kybernetiku, organizační teorii systémů – používá termíny a koncepty, které přesahují rámec přehledového článku, a ani Preulovi se jejich zapracování v jeho knize podle Grethleina příliš nezdařilo. Nicméně pokus o propojení sociologických teorií byl Preulem učiněn, v tom mu náleží prvenství.

Ačkoliv slovo kybernetika v současném jazykovém úzu má význam ryze technický a označuje vědu, která se zabývá obecnými principy řízení a přenosu informací ve strojích, živých organismech a společenstvích a používá při tom matematický aparát, existuje i církevní kybernetika jako umění řízení církve/sboru. Toto označení se používá především v německé jazy-

21 Karl-Wilhelm Dahm, *Beruf: Pfarrer*, München: Claudius Verlag, 1971.

22 Strategická komise ČCE vypracovala v letech 2016–2019 materiál k profilu absolventa teologie, v němž „volá po posílení výuky v oblasti praktické teologie (budování sboru, pastorální teologie, poimeniky a misiologie, psychologie, sociologie, komunikace, řízení a PR) a naopak po snížení nároků v oblasti filosofie.“ Citace z: Tabita Landová, Teologie a církev. Realita a vize vzájemného vztahu v pluralitní společnosti, *Studie a texty: Teologie na univerzitě?* 34 (2020/2), 17–15, 22.

23 Reiner Preul, *Kirchentheorie. Wesen, Gestalt und Funktionen der evangelischen Kirche*, Berlin: De Gruyter, 1997.

24 Becker, *Kirchentheorie*, 283–284.

kové oblasti. Z kybernetiky jako vědy i z teorie systému lze vzít mnoho podnětů; Preul vybírá následující tři:

- a) kybernetikou rozumí projektování a řízení církevních procesů; interpretuje ji jako sebeřízení církve, které se děje „vykládáním jejího učení“, a zabývá se teorií vedení církve,
- b) popisuje církev jako instituci a bere si na pomoc teorii instituce a spojuje ji s popisem teorie systému,
- c) provádí analýzu církve pomocí hermeneutického výkladu historických vyznání.²⁵

Preul rozebírá reformační, respektive Lutherovo porozumění církvi.²⁶ Přitom konstatuje, že v článku VII. Augsburského vyznání (1530) je církev „shromáždění všech věřících, mezi nimiž se evangelium káže čistě a svátosti jsou vysluhovány podle evangelia“, tedy že církev „není v podstatě nic jiného než zvěstování uprostřed bohoslužebného *communio sanctorum*.“ To jej vede k zdůraznění bohoslužebného charakteru a kazatelského úřadu církve.

Rovněž ve spojení s článkem VII. poukazuje Preul na novost pochopení církve jako „flexibilní instituce schopné se řídit samostatně“, neboť obecná formulace umožnila již v 16. století církvi nabývat mnoha forem. Církev není určována pouze bohoslužebnou agendou a vysluhováním svátostí: „Výjimečná schopnost vedení (kybernetika) spočívá v reformovaných církvích v tom, že jsou schopné spojit duchovní identitu s velkou mírou svobody při zřizování úřadů, organizací, řádů a různých aktivit.“²⁷

Preul ukazuje, že „teorie církve vztahuje dogmatické pojmy a učení na daný stav církve s cílem kritického zhodnocení a současně zlepšení tohoto stavu.“ Současný stav církve popisuje pomocí konceptu „instituce“ (instituce je zde chápána jako „pravidelná forma společného lidského jednání“). Přesněji charakterizuje církev jako „vzdělávací instituci“ na základě rozboru reformační tradice.

Tradiční církev jako instituce odpovídá široce zaměřené „lidové církvi“, která v dané zemi převládá z historických důvodů. Z toho opět plyne pře-

²⁵ Tamtéž, 283.

²⁶ Grethlein, *Kirchentheorie*, 8.

²⁷ Preul, *Kirchentheorie*, 10.

vážně konzervativní mravní jednání: K běžným církevním úkonům, skrze něž je individuálnímu životu dán nadosobní význam a hodnota, patří: křest, confirmace, pohřeb... Účast na velkých církevních svátcích (Vánoce, Velikonoce) je pro lidovou církev také charakteristická. Důležitá by zde měla rovněž být zkušenost nebo alespoň vědomí, že člověk má svého faráře/farářku stejně jako partnera k rozhovoru, pečovatele o duši, případně výkonný orgán pro úřední otázky, které se mohou objevit. Kdo by chtěl potlačit lidovou církev, musel by zpochybnit např. princip farností a výše zmíněné úřední (ceremoniální) úkony.²⁸

Ačkoliv Preul zdůrazňuje, že dosah klíčových činností církve (obřady, oslavy, ceremonie) se jeví pozitivní jak pro život jednotlivce, tak i obecně pro kulturu i politiku, skutečný vliv těchto činností ve společnosti nevyhodnocuje.²⁹

V dřívější době byla církev ve své institucionální podobě pochopitelná, v současné době se rozčlenila na několik samostatných organizací (např. diakonie, nadace, evangelická akademie). Tento diverzifikační proces není doposud ukončený. Instituce tím ztrácí svou jednotnou funkční a organizační strukturu, protože dochází k jejímu rozměňování shora, a proto je zastřešující pojem „instituce“ v tradičním užití stěží udržitelný. Navíc se ukazuje, že použití jednodimenzionálního pojmu „instituce“ je málo vhodné a tento pojem již nezachycuje pluralitní organizační struktury současné církve.

Grethlein konstatuje, že v prakticko-teologické perspektivě jsou v Preulově díle citelné empirické deficity, které způsobily, že přijetí jeho teorie bylo zdrženlivé. Celkově v ní chybí vypořádání se s výsledky kvantitativního i kvalitativního sociologického výzkumu. V zásadě vyvstala díky Preulově práci silně ovlivněné reformační tradicí klíčová metodická otázka pro budoucí práce na teorii církve: jak mohou být současné společenské změny přiměřeně vysvětlovány rozbořením historických textů?³⁰

Hermelink: inscenace víry

Od vydání zakladatelské Preulovy monografie bylo potřeba patnáct let, aby se objevil další celkový návrh teorie církve. Předložil jej göttingenský prak-

28 Tamtéž.

29 Becker, *Kirchentheorie*, 284.

30 Tamtéž.

tický teolog Jan Hermelink.³¹ Začíná problémem, který u Preula chybí. Usiluje o „systematickou teorii současné církevní situace“, tedy o „spojení teologicko-teoretické reflexe s empirickými daty, které popisují současné poměry.“³² Hermelink vychází z popisu církve jako organizace, avšak konstatuje, že v poslední době se církev natolik změnila, že pouze tento pojem pro popis evangelické církve již nestačí a k její sociální podobě patří tři další dimenze, které organizaci doplňují:

- a) „instituce“ – reprezentuje ve společnosti danou náboženskou kulturu, která teologicky řečeno zastupuje organizačně neuchopitelnou svobodu ducha,
- b) „interakce“ – interakcí se církev manifestuje při bohoslužebných shromážděních, stejně jako při setkáních pastoračních, diakonických anebo katechetických, při nichž víra přichází bezprostředně ke slovu,
- c) „inscenace“ – inscenací se míní taková církevní aktivita, která zprostředkovává křesťanskou víru, její obsahové základy a s ní spojený společenský život veřejnosti.³³

S těmito klíčovými pojmy (organizace, instituce, interakce a inscenace) získává Hermelink významně diferencovanější instrumentář v porovnání s Preulovou koncepcí instituce. Obsahově z toho plyne napětí: „Celkově má teorie popsat církev jako organizaci, která křesťanskou víru nechává působit a vyjadřuje ji právě tak, že zůstává otevřenou pro manifestaci víry vně organizace.“³⁴

Z teologického hlediska Hermelink také přináší pohledy reformátorů, přičemž článek VII. Augsburské konfese hraje opět důležitou roli. Hermelink jej však historicky zařazuje do doby, kdy vznikl, tj. do 16. století. Vztah mezi osobní vírou a právně-organizačními formami církve zůstávají nevyjasněny. Osobní angažmá zůstává v pozadí, protože ve stavovské společnosti 16. století je kladen větší důraz na úřady církve. Také formy církevní organizace vně místních sborů zůstávají na okraji zájmu. Naopak Herme-

31 Jan Hermelink, *Kirchliche Organisation und das Jenseits des Glaubens. Eine praktisch-theologische Theorie der evangelischen Kirche*, Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2011.

32 Tamtéž, 11.

33 Tamtéž.

34 Tamtéž.

linkova koncepce umožňuje přesah církve jako organizace (institučně stabilní, interagující a inscenující) k vnějšímu světu. Konkrétně má Hermelink zájem o to, aby byla vypracována teorie vedení církve.

Grethlein kriticky hodnotí, že obsahově zůstává v Hermelinkově návrhu mnoho neurčitosti; je nápadné, že teologické základy „inscenace víry“ vycházejí z doby reformační; biblické zdroje však nenacházejí explicitní uplatnění.³⁵

Hauschildt & Pohl-Patalong: církev jako hybridní organizace

Podobně jako Hermelink usilují bonnský Eberhard Hauschildt a kielská Uta Pohl-Patalong o upřesnění oblasti teorie církve a její spojení s paradigmatem „komunikace evangelia“.³⁶

Všimají si také konfesní „čtveřice členů křesťanské rodiny“, mezi něž patří: ortodoxní církve, římskokatolická církev, reformační církve, letniční a jiné evangelikální církve. Při tomto přehledu probírají specifické silné a slabé stránky.

Ortodoxní církve nebo církve založené na svátostech vykazují silnou stránku v rituální komunikaci. V pluralitní společnosti avšak tato forma komunikace nestačí a jeví se jako slabá stránka. Je nutná interpretace, aby byla víra srozumitelná. Náboženské vzdělávání a otevřená teologická debata jsou nutné. Protestantické církve na tomto deficitu pracují. Přesto je celosvětově nejúspěšnější katolická církev demonstrující svou jednotu; její pokrytí v masmédiích je výborné i její politická agenda roste. Ale jednota má svou cenu: katolická církev je doposud stále nedemokratická organizace, v níž jsou lokální a centrální síly právně špatně vyvážené, navíc v posledních letech ztrácí kvůli známým skandálům. Žádná církev nedokáže lépe rekrutovat a personalizovat svou víru jako letniční a ostatní evangelikální církve. Jejich transiitní charakter odráží zkušenost a imponuje především mladým lidem. Tato společenství mají však tendenci se vnitřně totalizovat, z toho důvodu dochází po čase k zakládání stále nových buněk, což přispívá k náboženské pluralitě.

Na druhou stranu navrhují Hauschildt a Pohl-Patalong pro porozumění současné, na první pohled nesourodě vypadající situace v německých zemských církvích hybridní model (zřejmě v návaznosti na Troeltschovu typ-

35 Grethlein, *Kirchentheorie*, 12.

36 Tamtéž, 12–16.

logii³⁷). Podle něj se dnes v církvi paralelně střetávají instituce, organizace a hnutí. V tomto modelu má každý typ svou odpovídající logiku:

- a) **Instituční logika:** patří k ní především komunikace na dálku; vedení instituce komunikuje pomocí zasílaných sdělení a směrnic (sborové zásilky), jsou vypracovány církevní řády, probíhá automatická církevní socializace členů, převládá distanční přístup členů k instituci, jsou nabízeny služby pro všechny.
- b) **Organizační logika:** patří k ní budování komunikačních cest, snaha o informování co největšího počtu členů a jejich aktivní zapojení do činnosti; vedení organizace sleduje určité cíle, tiskoviny i reklama prostředkují diferencovanou nabídku různým cílovým skupinám.
- c) **Skupinová logika/logika hnutí:** patří k ní dominantně vzájemná osobní komunikace mezi členy skupiny; členové skupiny se identifikují s cíli, spolupracují aktivně, integrují se a dynamicky generují výstupy.

Podle myšlenkového modelu „hybrid“ může každá logika korigovat slabiny jiné. Neformální skupiny mohou zasahovat do hierarchicky strukturované organizace. Naopak v rámci demokraticky řízené instituce může vzniknout hnutí či skupina. Hauschildt a Pohl-Patalong se přimlouvají za společnou existenci regionálních sborových a nesborových organizačních forem. Nazývají je „církevní místa“ (jakési *church-hotspots*), která přispívají každé svým způsobem ke komunikaci evangelia. Společný jim je jen bohoslužebný život, který ale nemusí sestávat z nedělní bohoslužby podle agendy.

Stejně tak je inovativní návrh použít k porozumění církve klíčové slovo „relevance“. Relevancí rozumí Hauschildt a Pohl-Patalong přesvědčení, že něco (křesťanství nebo církev) má v určité rozhodovací situaci pro někoho velký význam a že to není pro reflexi zanedbatelné.

Tímto relativizují interní teologickou diskusi a uvádějí, že v dnešní mediální společnosti „mít pozornost“ představuje velký kapitál. Předně, získaná pozornost umožňuje další komunikaci (pokud je cílem organizace sdě-

37 Troeltsch rozdělil věřící podle typu náboženské zkušenosti. Někteří lidé vyhledávají spíše společnost, kde si mohou prohlubovat své mystické zážitky. Jiní lidé jsou zase silně angažovaní a vyhledávají sekty (dnes skupina evangelikálních církví). Nakonec jsou to lidé, kteří jsou spokojeni v tradičním církevním společenství.

lit něco důležitého). Z teologického pohledu si církevní aktivity nárokují pozornost (účast), kterou se však nedaří získat, a proto zůstávají obsahy a nejrůznější nabízené související formy společenství při vší snaze irrelevantní. Pozitivně se Hauschildtovi a Pohl-Patalong jeví možnost, aby církev nabyla různých forem. Kvůli stále upadajícímu významu křesťanské výchovy v rodinách a ve školách je kontakt s církví v jakékoli podobě rozhodující chvílí, zda získá pozornost a utvoří se možnost vztahu k ní.

Podle Grethleina, podobně jako Hermelinkova studie, nabízí také příspěvek dvojice Hauschildt a Pohl-Patalong nové podněty pro rozvíjející se obor. Uvádějí důležitá rozlišení, která umožňují uchopit diferencovaněji dnešní situaci. Koncept „komunikace evangelia“ však vykazuje jako rámec pro teorii církve současně určité omezení, když je evangelium komunikováno vně církve. „Evangelium“ je koneckonců charakterizováno didakticky: „jako poselství, že Bůh na cestě, kdy se stal člověkem, byl ukřižován a vzkříšen, a všechny lidi, kteří v něj věří, ve své lásce a ze své vůle spasit svět přijímá k sobě;“³⁸ nikoliv primárně dialogicky. Grethlein dále uvádí, že ztráta institucionálního charakteru církve může být dramatický proces, pokud na něm v poslední době spočívá církevně-právní uspořádání církve a celkově financování církve z církevní daně.³⁹

Rámec teorie církve

Od doby Preula byly podniknuty další rozdílné pokusy propojit teologickou koncepcí církve s její sociologickou podobou a zároveň ji teologicky zakotvit v moderní podobě. Rozdílné přístupy k modernizaci církve ve světě nejsou ani homogenní, ani omezené na sociologické podněty. Setkáváme se s pracemi, které rozvoj akcentují pokaždé z jiné stránky: ekonomické, ekumenické, městské, kontextuální, sociologické, geografické.⁴⁰

Analýzy a empirická hodnocení církve se objevují často na základě zjištěných fraktur mezi ekleziologickými, resp. církevně teoretickými představami a empiricky zjištěným stavem praxe. Tyto zlomy jsou popisovány jako konflikty či indiference mezi sbory a okolím; jako příčiny jsou uváděny např. diskrepance mezi mobilitou členů v městských a venkovských komu-

³⁸ Hauschildt – Pohl-Patalong, *Kirche*, 421.

³⁹ Grethlein, *Kirchentheorie*, 161–162

⁴⁰ Becker, *Kirchentheorie*, 285.

nitách, rozdílné zájmy (např. míra zbožnosti, zájem o vzdělávání, kulturu, domácí kroužky apod.), mentalita menšinové církve nebo krize profilu.

Krátký přehled různých kontextů, kdy se používá pojem teorie církve, nám umožní rozpoznat hlavní směrování/cíle teorie církve.

a) Teorie církve doplňuje dogmatický obor (ekleziologii)

Církev v její sociální podobě není možné zkoumat pomocí teologických metod, neboť církev představuje samostatnou sociologickou veličinu. Církev je vždy (také) uvnitř světa, zde se nachází její organizační forma. Nemůže se tedy odtahovat od sociologických a jiných analýz. Teorie církve vnímá církev jako uchopitelnou v jejich funkcích, strukturách a rozvoji tím, že doplňuje dogmaticky legitimizující ekleziologii a stává se tak směrem bádání, který vychází ze zjištění kvalitativního výzkumu a interpretuje daný stav. Návrat zpět k „neviditelné církvi, která v dogmatice získává útočiště, kde je chráněná před kritikou,“ se zdá nemožný. Církev se díky teorii církve může obohatit o mnohé poznatky a přístupy a doplnit svou teologicky pojatou nauku o církvi.⁴¹

b) Teorie církve dává odpovědi na strategické otázky ohledně působení církve ve světě

Teorie církve klade plánovací a strategické otázky, na které se snaží dát odpověď; ptá se, jaké funkce má církev ve světě, respektive ve společnosti, jaké jsou cíle církevní praxe (otázka proč), zda církevní úkoly vázané na řídicí strukturu společenství jsou vykonávány efektivně. Toto směřování převádí pozornost na vlastní strukturu a procesy církve.

c) Teorie církve řeší spor teorie-praxe církve

Evangelická teologie jako univerzitní vzdělávací obor má problém se svým vědecko-teoretickým sebeurčením. Kdo je příjemcem teoretického teologického vzdělání? Na církvi nezávislí studující nebo je to především církev jako příjemce absolventů? Církevní funkce jsou bezprostředně spojené s úkoly faráře (např. pastorační, pedagogické, správní). Univerzitní teorie a církevní praxe se tak v osobě faráře protíná. Omezit ale teorii církve na funkce farářského povolání se ukázalo jako nepřiměřené zúžení. Proto teorie církve jako pomoc současným farářům a farářkám nabízí pro lepší ori-

⁴¹ Tamtéž, 286.

entaci v dnešní společnosti poznatky ze sociologie apod. Z toho pak vystávají otázky po vztahu teorie a praxe v církvi. Jak se vztahuje teorie k praxi uvnitř teologie samotné? Jaký vztah mají sociologicko-empirické přístupy k fenoménu „věřícího společenství“ pro teologickou teorii? Je náboženská praxe důsledkem nebo naopak předpokladem teologické teorie? V teorii církve se tedy s jejím sociologicko-empirickým přístupem otevírá cesta ke změně metodologického paradigmatu v teologii.⁴²

Shrnutí

V tomto článku prezentované teorie církve mají svůj vývoj. Samostatný nárys teorie církve provedl Reiner Preul, koncept byl rozšířen Janem Hermelinkem a rozpracován týmem Eberhard Hauschildt a Uta Pohl-Patalong.

Dynamické diferenciaci současné společnosti nejlépe odpovídá hybridní model církve. U hybridního modelu dua Hauschildt a Pohl-Patalong jde o zbavení církve jejího dilematu: Církev nemá zákaznické jádro, nýbrž členy, nemá jen nabídku, ale také poslání. Církev se nemůže přizpůsobit většinové poptávce, ale na druhou stranu se rovněž nemůže koncentrovat pouze na své skalní členy.

Hybridní model má tyto tři součásti: církev jako hnutí/skupina, církev jako organizace, církev jako instituce.

Církev jako skupina připomíná nejstarší typ křesťanské církve.⁴³ Ve skupině je nejlépe patrný společenský aspekt křesťanství, jeho sociální dimenze. Církevní skupiny se šíří spontánně, působí navenek, rostou skokově, jsou relativně slabě organizované, ale mají vysokou dynamiku. To je typické pro počátek něčeho nového, pro velký zlom, hlubokou reformu. Stálé skupiny jsou následně součástí hnutí, které může nabírat různých podob pestřejšího života zbožnosti. Vyznačuje se intenzivně prožívanou vírou, společným jednáním, družnou společností a angažovanou službou na základě silného přesvědčení.

Takováto sociální forma je pro sympatizanty, příznivce, spolupracovníky a členy církve velmi důležitá a nabírá čím dál víc na významu. Jakmile však v rámci hnutí začne probíhat identifikace osob, jednotlivci se zavazují hnutí podporovat (např. členským příspěvkem), dochází k přechodu do fáze or-

⁴² Tamtéž, 287.

⁴³ Herbst, *Aufbruch im Umbruch*, 30–34.

ganizace. Církev chápaná jako organizace je pravděpodobně nejlépe schopná reflektovat změny probíhající ve společnosti, neboť by měla být schopná rovněž přijímat poznatky z teorie společnosti či z teorie managementu.

V roce 2006 byl radou EKD⁴⁴ schválen dokument *Kirche der Freiheit*,⁴⁵ který slouží jako jakýsi vzor přechodu k církvi chápané jako organizace.⁴⁶ Dokument měl dát další impuls k rozvoji a byl prezentován jako kulmi-nační bod různých diskusí, které probíhaly v zemských církvích.⁴⁷ K sestavení textu však nebyl přizván žádný praktický teolog. Podobně v České republice: „Jako příklad lze uvést několikaletou přípravu důležitého materiálu pro budoucí směřování ČCE, tzv. Strategického plánu, k jehož přípravě nebyl přizván – s výjimkou starozákonníka Petra Slámy, který však ve Strategické komisi zastupoval Spolek evangelických kazatelů – žádný jiný (oficiální) zástupce akademicky působících teologů!“⁴⁸

Diskuse o teorii církve probíhá tedy paralelně s reformním snažením církevních úřadů. Otázka s ohledem na teorii církve zní: jakou stratifikaci mají tradiční instituce zvolit, aby se jednotlivci s odlišnou mírou angažovanosti dobře identifikovali se skupinou, tak aby církev získala charakter mladého, flexibilního a otevřeného společenství? Mají mít skupiny jen relativní důležitost? A jaký mají vůbec potenciál? Měly by se podporovat, vnitřně stabilizovat a zapojit do práce tam, kde je to zapotřebí? Mají sílu upevňovat vazby mezi svými členy (*bonding capital*) a zároveň působit navenek, vytvářet mosty a integrovat nevěřící (*bridging capital*)?

Církev může být uzavřenou společností založenou na autoreferenci (autopoietický systém) v Luhmannově smyslu, kde však pojem hranice dostává jiný než intuitivní význam. Fungování církve zde stojí na principu operativní uzavřenosti.⁴⁹ Pak má smysl hovořit o tom, že se „sbor rodí ze slova a svátostí, z vody a z Ducha: netvoří ho lidé, ale Kristus“.⁵⁰

44 EKD – Evangelische Kirche Deutschland; rozumí se ústředí Evangelické církve v Německu.

45 Dokument *Kirche der Freiheit* [online], dostupný z: https://www.ekd.de/ekd_de/ds_doc/kirche-der-freiheit.pdf

46 Herbst, *Aufbruch im Umbruch*, 34.

47 Grethlein, *Kirchentheorie*, 10.

48 Landová, *Teologie a církev*, 21.

49 Niklas Luhmann, *Náboženství společnosti*, Praha: Karolinum, 2015.

50 Karel Šimr, *Otevřený sbor?*, in: *Jak se dělá sbor*, Praha: EMAN, 2018, 114.

Církev však může být rovněž otevřenou společností založenou na jednání (Parsons, Habermas), kde existuje interakce, zpětnovazební smyčka. Společenství nabídne lidem zvenčí vždy jeden další krůček směrem k Bohu, k víře, k Bibli, ke sboru.⁵¹ Z vnějších kruhů přes *fuzzy* hranice jednotlivých množin přitahuje věřící stále blíže ke středu, ve kterém je Kristus.

Církev může tedy nabývat podob obou výše zmíněných variant. Může být buď církví pro nás, neboť „kde jsou dva nebo tři shromážděni ve jménu mém, tak jsem já uprostřed nich“, anebo může být církví s vizí cesty, neboť příkaz zní: „Jděte ke všem národům a získávejte mi učedníky.“ (Mt 28,19a)

Jen málokdo si dnes dovolí současnou krizi ignorovat. Ačkoliv či právě proto, že členové církví dnes žijí ve svobodné společnosti, musí stále znovu usilovat o nové pochopení církve a své role v ní.

Mgr. Jiří Bochez
Čáslavská 9/2123
130 00 Praha 3
jiri.bochez@post.cz

51 Roman Mazur, *Otevřený sbor a jeho kruhy*, in: *Jak se dělá sbor*, Praha: EMAN, 2018, 160.